

Zabulon: → Zebulun.

zacskó: → erszény.

zafir: Jahve trónját (Kiv 24,10), a főpap melltaskáját (28,18; 39,11) és az eljövendő mennyei Jeruzsálem falainak alapjait (Iz 54,11; Jel 21,19) díszítő → drágakő. Jób 28,6.16: a szerző ismert ~ lelőhelyeket. G. Hölscher ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a héb. szó nem a valódi, átlátszó ~t jelölte, amely a róm. császárság ideje előtt csaknem ismeretlen volt, hanem csak az ókorban ~nak nevezett, ezüst v. arany pontokkal teleszórt, átlátszatlan lazúrkőre utalt, amelyet sokra becsültek és – művészién – többféle formában feldolgoztak. A bölcsességet nem lehet ~on megvenni (28,16).

Zakariás, Zecharja, Zekarja (héb. 'Jahve ismét megemlékezett'): személynév. – **1.** Izr. királya, II. Jerobeám fia, Jehu dinasztiajának utolsó tagja. Kr. e. 743: hat hónapig uralkodott. Sallum vsz. az arámok biztatására összeesküvést szőtt ellene és Jibleámnál megölte (2Kir 15,8–12). – **2.** Próféta, Jehojada pap fia. Joás király idejében ostorozta a júdeaiakat, amiért elpártoltak Jahvétől. A király parancsára megkövezték a Templom udvarán (2Krón 24,20–22). Jézus is utalt meggyilkolására (Mt 23,35; Lk 11,51). Az eredeti Mt vsz. csak ~ nevét tartalmazta, s egy későbbi másoló beletoldotta: „Barakiás fia”. – **3.** Izajás barátja és tanúja (Iz 8,2); vsz. helytelenül azonosították Hiszkija király nagyapjával (2Krón 29,1). – **4.** Próféta, Aggeus kortársa, → Zakariás könyvének szerzője. Iddó fiának, Berekiának (Barakiásnak) volt a fia, Iddó papi nemzetségének feje (Zak 1,1; vö. Neh 12,4). Ezd 5,1 és 6,14: Iddó fia, de a szó fiú unokát is jelenthet. I. Dárius Hisztaszpisz (ur. Kr. e. 521–485) uralkodásának 2. évében lépett fel a 8. hónapban, és a király 4. évének 4. hónapjáig működött. – **5.** Pap Abija osztályából (1Krón 24,10), Erzsébet férje, Keresztelő János apja (Lk 1,5–25; 3,2). A 2. sz.-tól a hagyomány vértanúnak tekinti, főként Jakab protoev.-a alapján.

Zakariás könyve, Zak: protokanonikus ósz-i prófétai könyv, a 11. a → kispróféták sorában. – I. Keletkezése. Az 1. rész (Zak 1–8) hitelességét az exegeták nem vonják kétségbe: ez a rész Zakariás próf. időhöz köthető belső élményeit tárja elénk, amelyekhez később hozzáfűzték Jahvének néhány megnyilatkozását (1,16 kk.; 2,10–17; 3,8–10; 4,6b–10a; 6,9–15; 7,4–14; 8,1–17.20–23). Ezzel szemben a 2. rész (9–14) hitelessége mind irodalmi, mind tárgyi szempontból megkérdőjelezhető: nincs ellátva címekkel, s ha van is a f.-ek élén cím, az névtelen és nem keltezhető; sok eleme korábbi próf.-któl való. Míg az 1. résznek a templomépítés áll a központjában, a templomszentelés az üdvösség idejét vezeti be, Zerubbábel pedig a Messiással kapcsolatos remények beteljesedését jelenti, addig a 2. részben nem esik szó a templomépítésről, a közvetlen teokráciára, valamint az eljövendő névtelen királyra mindössze egyetlen utalás található benne. Az biztosra vehető, hogy a 2. rész nem ugyanattól a szerzőtől való, ám a második Zakariás rejtélyes személyének azonosítása terén eltérnek a vélemények. – További nehézséget okoz a 2. rész keltezése. Bármennyi szerzőnek van is része létrejöttében, a 9–14 egészében semmiképpen nem tekinthető a fogság előtti időből valónak; az irodalomkritika számára egyre világosabbá válik, hogy archaizálással, azaz régi anyag feldolgozásával kell számolni. De tárgyi okokból a másik szélsőséges felfogás, ti. hogy a 9–14 a Makkebeusok korában keletkezett (Marti, Nowack, Duhm, Treves) sem tekinthető megalapozottnak. Végső fokon: a 9–14 szerzője, ill. szerzői, valamint keletkezésének ideje kérdésében a válasz még várat magára. Annyi azonban biztos, hogy a keletkezés idejének kérdését a 9–14-en belül egységenként külön-külön kell vizsgálni. Otzen szerint a 9 kk. Jozija korában keletkezett, a 11. f. közvetlenül a D-i ország (Júda) pusztulása előtt, a 12 kk. 3 darabja a fogság idejének elején jött létre, a Zak 14 pedig egy

apokalipszis a fogság utáni idő végéről. – Végül kérdés, hogy a 9–14 miként kapcsolódott hozzá az 1. részhez. Föltehető, hogy a 9–14; 12–14 és a Mal 1–3 felölelte gyűjtemények, amelyek mind massa (‘mondás’) felirattal vannak ellátva, eredetileg névtelenek voltak, és a szt. kv.-ek gyűjteményébe a 12 kispróf., vagyis Zak 1–8 után kerültek bele. Miután a 3. „mondást” Mal-hoz kapcsolták, a 2 másik Zak részévé vált. – II. Tartalma. 1. Három időhöz kötött jövendölés. a) 1,1–6: Dárius uralkodása 2. évének (Kr. e. 520) 8. hónapjától (a nap vsz. elsikkadt): megtérésre intés; akkor Jahve újra népe felé fordul. – b) 1,7–6,8: Dárius uralkodása 2. évének 11. hónapja 24. napjától, egyes szám 1. személyben fogalmazva 8 éjszakai látomást ölel fel: a 4 lovas (1,7–15; Jahve közbeiktatott ígéretei, 1,16 kk.); a 4 szarv (2,1–4); az angyal a mérőzsinórral (2,5–9; 2 helyen Jahve közbeiktatott szavai: 2,10–13 és 2,14–17); → Józsué főpap igazzá válása (3,1–7; Jahve közbeiktatott szavai: 3,8 kk.); az arany mécstartó (4,1–6a.10b–14; Jahve szózata: 4,6b–10a); a repülő könyvtekercs (5,1–4); az asszony a vékában (5,5–11); a 4 kocs (6,1–8). E látomások tartalma: ígélet a népnek v. a vezetőknek, Zerubbábelnek, ill. Józsuének, tovább felhívás a népre v. a vezetőkre nehezedeő bűnnel való szakításra. Jahve szózata (6,9–14). – c) 7,1–8,23: Dárius uralkodása 4. évének (Kr. e. 518) 9. hónapja 4. napján Jahve válasza arra a kérdésre, hogy a Templom pusztulásának (vö. 2Kir 25,8 kk.) emlékezetére rendelt böjtöt meg kell-e még tartani; a voltaképpeni választ (8,18 kk.) Jahvének más szózatai előzik meg (közülük egy nem keltezett; „hozzám” értsd: a próf.-hoz intézett 7,4–8,1). – 2. Jahvének 3 időhöz nem kötött, főleg eszkatologikus tartalmú szózata: a) 9,1–11,3: költői leírása Jahve országa eljövételének, amely a földi hatalmak megsemmisülése és Izr. szétszóródott fiainak hazatérése formájában következik be. – b) 11,4–17+13,7–9: allegória prózában, amely egy jó és egy rossz pásztort állít elénk; a jó pásztor halála egy fájdalmas tisztulási folyamatot vezet be. – c) 12,1–14,21: két párhuzamos eszkatologikus jövendölés prózában. 12,1–13,6: a Jeruzsálemet megtámadó pogány népek elpusztulnak, és Dávid háza gyászolni fogja azt, „akit átszúrtak”; 14. f. a pogány népek pusztulásának, valamint Jeruzsálem és a Templom jövendő dicsőségének bemutatása. – III. Teológiája. 1. Zak 1–8: a szerző a templomépítésre összpontosítja a figyelmet; egész messiásvárásának ez az alapja. Két tényező hatása figyelhető meg: a régebbi próf.-i jövendöléseké (főleg Ezekiel jövendöléseie) és a kortárs Aggeus próf. föllépéséé. A régebbi próf.-któl vette át Zakariás próf. a megtérésre való felhívást. Az erkölcsi megújulást, amelyet a Messiás eljövételével beköszöntő üdvösség föltételének tekint, annyira fontosnak tartja, hogy a belső megújulás érdekében szívesen feladja a böjti és bűnbánati napokat. Az erkölcsi megújulásra való felhíváshoz csatlakozik Agg témája: az üdvösség elérése. Ezt jelzi a száműzöttek hazaérkezése a fogságból és készségük a Templom újjáépítésére. Az üdvösség csak a Templom elkészültével valósul meg; akkor Isten bevonul hajlékába, hogy innen az egész világnak megmutassa hatalmát. Aggeus próf.-tól eltérően Zakariás egy lelki és egy világi vezérnek tulajdonítja a messiási méltóságot. Ezt a gondolatot, mint Isten transzcendens voltának hangsúlyozását vsz. Ez hatásának tulajdoníthatjuk. A rejtőző Istent először csak az angyalok közelíthetik meg; ők a közvetítők, akik az emberek imáit Isten színe elé viszik, és jelentik neki a földön történeteket, másfelől viszont közlik az emberekkel, így Zakariással is, amit Isten ki akar nyilatkoztatni. Ez az Isten és ember közti távolság szükségszerűen hozzájárulhatott ahhoz, hogy a próf.-k veszítettek jelentőségükből. – 2. Zak 9–14: az eszkatologikus üdvösség idejének bemutatása, a próf.-k fölöslegessé válásának kiemelésével. Ha azonban az üdvösség idejében már nem lesz szerepük a próféciáknak, mivel a mindent elsőpró törv. lép érvénybe, akkor a szerző sem mondhat egyebet, mint hogy értelmezi a korábbi próf.-k jövendöléseit. A Messiás alakja is eltér a korábbi elképzeléstől: elsősorban a szegények védelmezőjeként jelenik meg. Végül eltörlik Jeruzsálem bűnét azért az őszinteségért, amellyel a megölt vezér halálát (vö. 12,10) siratja.

Zakeus (héb., a Zekarja rövidített változata): a vámosok feje Jerikóban. Alacsony termete miatt felmászott egy vadfügefára, hogy láthassa az arra elhaladó Jézust; Jézus betért házába és nála szállt meg (Lk 19,1–10). A keresztény legendában Péter ap. kísérijeként és Cezárea püspökeként szerepel.

zálog: Izr. fiainak joga volt hozzá, hogy egy – az adósnak később visszaadandó – tárgyat maguknál tarthassanak biztosítékkul kölcsön (→ kölcsönzés) rendelkezésre bocsátása esetén. A ~ba (MTörv 24,10–13) adott köntöst, az egyetlen takarót este vissza kellett adni (Kiv 22,25 kk.). A MTörv 24,6.13.17 ezt a visszaadási kötelezettséget minden létfontosságú dologra kiterjesztette; Ez 18.7.12.16; 33,15: az igaz visszaadja a ~ot; a ~ vissza nem adása bűn. M. David megkísérli a héb. kifejezést pontosabban is értelmezni. A törv.-hozó és a próf. tartózkodása érthető, ha a nép panaszát szem előtt tartjuk (Neh 5,2 kk.). Támár is követelt ~ot, mielőtt engedett volna Júda kívánságának (Ter 38,17–26). Ez a szó arrabonként ('zálog, felpénz, foglaló') a gör.-be is átment. Pál ap. számára (2Kor 1,22; 5,5; Ef 1,13 kk.) a Lélek átvitt értelemben véve → foglaló, amelyet Isten a hívőnek biztosítékkul adott arra, hogy megadja neki az üdvösség teljességét.

zár: Az a ~, amellyel a Biblia korában a bejáratot kívülről bezárták, valójában csak egy retesz volt, amelyet az ajtófélfában lévő lyukba toltak. Itt volt bizonyos számú vasszög; ezek beleillettek a retesz megfelelő lyukaiba. Csak az tudta az ajtót kinyitni, akinek volt → kulcsa, amellyel a reteszbe mélyedt szögeket fel tudta emelni.

zarándoklat: vallási indíttatású utazás valamely szt. helyre, ahonnan a zarándok rendszerint ismét visszatér otthonába. Azon a meggyőződésen alapszik, hogy az istenség bizonyos helyeken különleges kegyelmet ad. Mint a legtöbb vallás, Izr. is ismert szt. helyeket (→ kultusz) és ~ot, pl. Beerseába, Bételbe, Dánba, Gilgalba, Jeruzsálembé, Silóba. Dávid és Salamon központosította a kultuszt, s ez maga után vonta, hogy egész Izr. a jeruzsálemi templomba zarándokolt (1Kir 8). I. Jerobeám Palesztina É-i részének politikai okokból külön zarándokhelyeket létesített (12,26–30). Szamaria eleste után Jozija király megkísérelte az egység helyreállítását és → húsvétra Izr. fiainak egybegyűjtését Jeruzsálemben (2Kron 35). Némely zsoltár zarándokénekeknek v. ~ alkalmával recitálnak tekinthető (így a Zsolt 15 felfogható olyan válaszos éneknek, amelyet a zarándokok és a papok kérdés-felelet formájában a Templomba lépéskor felváltva mondtak). A törv. a 3 nagy ünnepre (húsvét, pünkösd, sátoros ünnep) előírta a központi szentélybe zarándokolást (Kiv 23,17; MTörv 16). 1Sám 1,3 és Lk 2,41 alapján föltehető, hogy a gyakorlatban elég volt az évi egyszeri ~. A szórványban élők legalább egyszer életükben szintén kötelesek voltak elzarándokolni Jeruzsálembé. A próf.-k a végső időben a pogányok ~ával is számoltak (pl. Iz 2,1–5) annak jeleként, hogy Isten uralma minden népre kiterjed. Az ÚSz-ben az a gondolat (elsősorban: Zsid), hogy Isten népe úton van az égi haza felé, nem a jeruzsálemi ~hoz kapcsolódik, hanem Izr.-nek az Ígélet földje felé vándorlásával van összefüggésben.

zárókő: → kő.

zászló: → hadijelvény.

zászlóalj: → kohorsz.

Zeb: → Oreb és Zeb.

Zebach: → Szalmunna és Zebach.

Zebedeus (a héb. Zabdi, Zabdiel 'Isten ajándéka' gör. változata): halász, az idősebb Jakab és János ap.-nak, azaz Zebedeus fiainak apja (Mt 20,20; 26,37; 27,56; Mk 10,35; Lk 5,10; Jn 21,2).

Mínt hogy felesége, Szalóme (Mt 27,56; vö. Mk 15,40) vagyonából gondoskodott Jézusról (vö. Mt 27,55–56), föltehető, hogy ~ jómódú ember volt.

zebra: A héb. pere a hagyományos értelmezés szerint → vadszamár, de L. Koehler, G. Hölscher ~t ért rajta; P. Humbert ellenkező nézetet képvisel.

Zebulun, Zabulon: a bibliai genealógiában Jákob és Lea fia (Ter 30,20), Izr. 12 törzse egyikének ősatya. A 30,20 a maradni szó héb. alakjával hozza összefüggésbe; M. Noth arra mutat rá, hogy a héb. zebul több helyen (1Kir 8,13; 2Krón 6,2; Iz 63,15) Isten hajlékára, a jeruzsálemi templomra, ill. az égre vonatkozik. A törzs jellemzése: Ter 49,13 („a tenger partján lakik, kormányos a hajókon, hátát Szidónnak fordítja”) és MTörv 33,19 (Isszachárral együtt: „A hegyen hívják össze a népeket, ott mutassák be a méltó áldozatot. Magukba szívják a tenger árnját, s felszűröcsölik a homok rejtett kincseit”; → Tábor). Fiai: Szered, Elon és Jachleel (Ter 46,14; Szám 26,26 kk.). 1,33 kk.: a törzs 57 400 fegyverforgatásra alkalmas férfit számlált; 26,26 kk.: ~ utódainak száma 60 500. A tört.-i időben ~ törzse Isszachár mellett élt a Galileai-hegység D-i szélén (Józs 19,10–16), Jiszreel síksága É-i oldalán, az akkor még nem létező, későbbi → Názáret környékén. A törzsnek jutott terület kicsi volt, de termékeny, és arra vezetett a Jordántól K-re eső országrészről az út a Földközi-tengerhez (vö. Iz 8,23), így érthető, hogy a hajózás összekapcsolódott ~ törzsével (MTörv 33,18 kk.). ~ részt vett Báráknak Sziszera elleni harcában (Bír 4); ~ törzséből származott a bírák egyike, Elon (12,11 kk.; Elon ~ fia: Ter 46,14; Szám 26,26 kk.). Izr. későbbi tört.-ében nem szerepel ~ törzse, bár volt területe (Ez 48,26) és a szt. város egyik kapuja is ~ról kapta nevét (48,33); a Jel 7,8 a 144 000 győztes közé sorolja ~ törzsének tagját. Azt, hogy az ugariti szövegekben szerepelnek ~ fiai, még nem tekinthetjük bizonyosnak.

Zecharja: → Zakariás.

Zekarja: → Zakariás.

zelóták: egy fanatikus párt tagjai a zsidóságon belül. Főleg a zsidó fölkelés (Kr. u. 67–70) idején játszottak szerepet; az ÚSz nem beszél róluk. Némelyik szerző a kánaáni → Simon ap.-t a ~ pártja tagjának tekinti. – Vannak, akik újabban a kumráni szekta tagjait is a ~ közé számítják (pl. G. R. Driver). – → szikáriusok.

Zenász (a Zenodorosz név rövidített változata): törvénytudó, akit Titusz mindennel ellátott az útra (Tit 3,13).

Zerach: → Szerach.

zerge: Az ÓSz-ben a feleség képeként szerepel (Péld 5,19) a szarvasünő mellett.

Zerubbábel (héb. 'Bábel sarja'): a perzsa uralom idején Júda helytartója (kb. Kr. e. 520). Az általunk ismert helytartók: → Sesbaccár (kb. Kr. e. 538), ~, Mitredah(?), → Nehemiás (Kr. e. 445), Bagohi (Kr. e. 408). ~ neve babilóniai eredetre enged következtetni; vsz. a babilóniai fogság idején született Babilóniában. Ag; Ezd 3,2.8; 5,2; Neh 12,1; Mt 1,12: Sealtielnek, Jojachin király fiának volt a fia; Lk 3,27: Sealtiel fia, Neri unokája, Salamon testvérének, Nátánnak leszármazotta. Ezek az adatok a Dávidtól való származás kérdésében egybehangzóak (minden bizonnyal ezért tették meg – perzsa szokás szerint – helytartónak is); az eltéréseket különféleképpen magyarázzák. Hogy mikor lett helytartó, azt nem tudjuk. Mindenesetre Aggeus és Zakariás próf. kortársa volt (Ag 1,1.14; 2,2), akik a → jeruzsálemi templom újjáépítésére biztatták és nagy reményeket fűztek hozzá; a Messiás ősatyját és előképét (típus) látták benne (2,20–23). Azt, hogy meddig maradt helytartó, szintén nem tudjuk. Némelyek a személyéhez

fűződő messiási elképzelésekre hivatkozva úgy vélik, hogy meglehetősen korán lett helytartó, talán már akkor, amikor I. Dárius újjászervezte a perzsa birodalmat (Kr. e. 516).

Zeusz: az egykori gör. panteon főistene (Vg: Jupiter). ApCsel 14,12: miután Pál meggyógyított egy bénát, Lisztra lakói elnevezték Hermésznek, Barnabást pedig ~nak. Lisztrát 'a város előtti Zeusz-templom helyé'-nek nevezték, de eddig Lisztrában még nem sikerült ilyen templomot fölfedeznie a régészeknek.

Zimri (a héb. Zimrija 'Jahve megsegített' rövidített változata): több személy neve a Bibliában. Közülük a legfontosabb Izr. királyának, Elának volt a tisztje, aki mint a harci szekerek felének parancsokba összeesküvést szőtt. Amikor a király Tircában, udvarmestere házában dáridózott, ~ megölte a királyt és → Bása egész házát kiirtotta. Megszerezte az uralmat, de nem tudta megtartani, mert néhány nap múlva → Omri körülzártá Tircát; erre ~ magára gyűjtötte a királyi palotát (1Kir 16,9–20).

Ziv: → hónap.

zivatar: → mennydörgés, →villám.

Zoán: → Szoán.

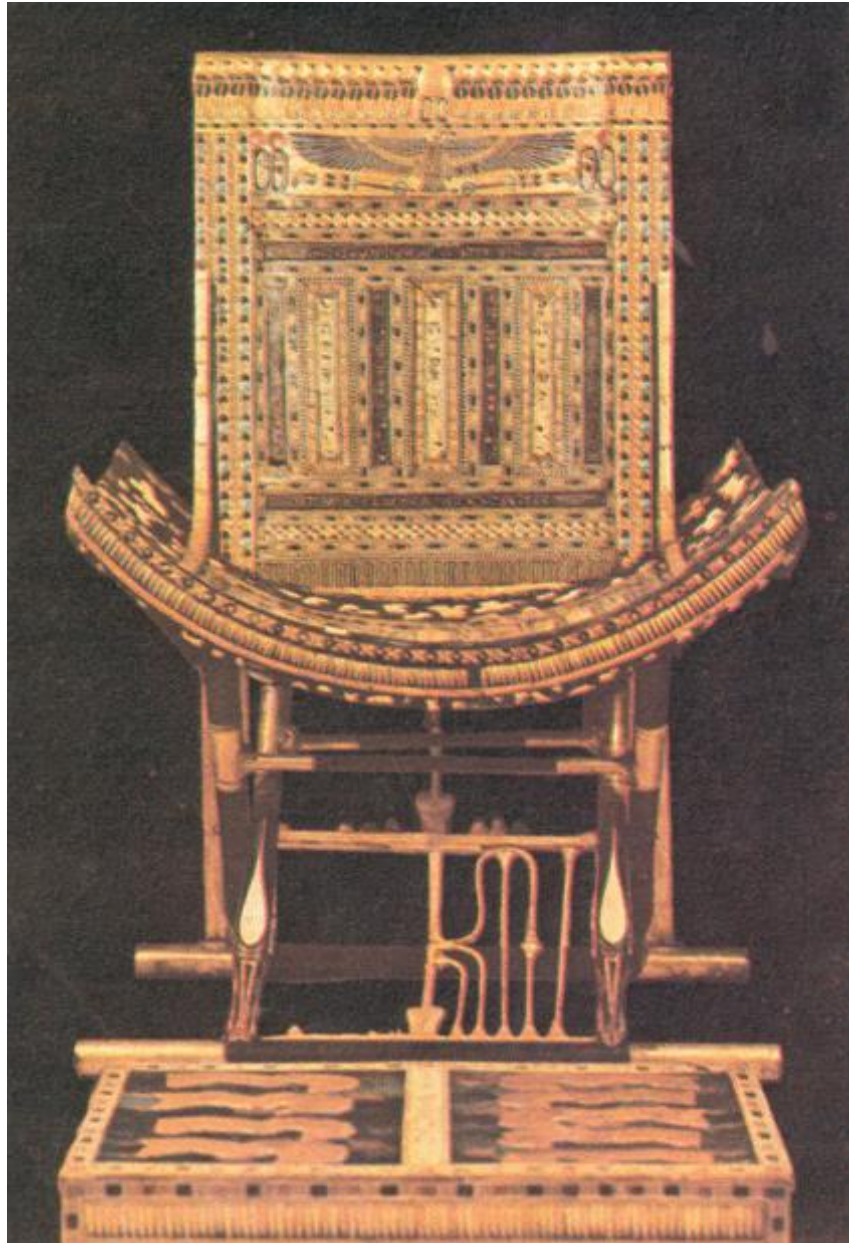
Zófár: Jób legfiatalabb barátja Naamából (Jób 2,11; 42,9). 2 beszédében (11,1–20; 20,1–29) a hagyományos → megfizetés-tan szerepel.

zöld: → színek.

zöldségféle, főzelékféle: Az ÓSz-ben a húsetellel szemben egyszerű eledelnek számított (Péld 15,17; vö. Dán 1,8–16). Sokféle zöldséget termesztettek, ill. fogyasztottak: lencse (Ter 25,29–34), bab (2Sám 17,28); ezeket kenyérsütéshez is felhasználták búza-, ill. árpaliszttal keverve; továbbá: tök, ill. uborka (2Kir 4,30; Szám 11,5), dinnye, hagyma, fokhagyma (Szám 11,5). A zöldségeskertre is van adat a Bibliában (MTörv 11,10: Egyiptomban; 1Kir 21,2; 2Kir 4,39: Palesztinában). Róm 14,2: a gyenge (= aggályos) csak ~vel él.

zsák: → erszény.

zsámoly: kis pad, amelyen a trónon v. esetleg díszes karosszéken ülő lába nyugodott (Zsolt 99,5; 110,1; Mt 22,44; Jak 2,3). A képes beszédben a Templom (1Krón 28,2), a föld (Iz 66,1) és Jeruzsálem (Siral 2,1) Jahve ~a. (Lásd a IV. színes képet.)

IV. Trónus zsámollyal. Elefántcsont berakásos trónus az amarnai korból. Zsámolyán Egyiptom kilenc megköötözött ellensége. Tutanchamon Sírjából került felszínre. Kairó, Egyiptomi Múzeum

203. „Ülj jobbomra..., és minden ellenségedet lábad alá teszem számolyul“ (Vö. ZSOLT 110,1). II. Amenophisz anyja ölében, lába alatt ellenségei

zsengeáldozat: Nemcsak Izr.-ben, hanem más népek körében is szokás volt, hogy a paraszt hálából az → aratásért az első termést az istenségnek ajánlta fel. A régi időkben az adományok általában önkéntesek voltak, s a felajánlás módja is eltérő. Izr. fiait a törv. kötelezte e szokás megtartására, s a kötelezettséget egyre pontosabban meghatározta, sőt idővel fokozta is. A törv.-ben szerepel 'az első termés' és 'az első termés legjava' (Kiv 23,19; 34,26; Ez 44,30). Hogy volt-e, s mi volt a különbség, azt nem lehet megállapítani. A Kiv 22,28 szerint csak a legfontosabb terményekből (gabona, bor) kellett felajánlani; a 23,19 a zsenge legjavát említi. A MTörv 26,1–15 a kötelezettség teljesítésének módja felől rendelkezik: azt írja le, hogyan kellett abból, amit a föld termelt (18,4: gabona, bor, olaj, gyapjú) az első termést felajánlani a szentélyben; 26,5–10: a közben mondandó ima (G. von Rad: „a kis történelmi Credo”). A kötelezettség teljesítésének itt a szentély a színhelye és minden bizonnyal → áldozatnak kell felfogni, amelyből a pap megkapta a részét. A Papi irat a ~ban inkább a papnak járó → adót látja; a részleteket illető rendelkezések: Szám 15,17–21; 18,12 kk.; Lev 19,24; 23,9–14; 23,15–20. Átvitt értelemben Izr. Jahve első termése (Jer 2,3). Az ÚSz-ben csak átvitt értelemben szerepel a szó Krisztusra (1Kor 15,20.23: az eredetiben), a Lélekre (Róm 8,23: az eredetiben), ill. a keresztyényekre (16,6; 1Kor 16,15; Jak 1,18; Jel 14,4) vonatkoztatva annak kiemelésére, hogy különösen kedvesek és kiváltságos helyzetben vannak.

zsidó (a héb. jejudiból eredő szláv szó átvétele): I. Az ÓSz-ben. Júda országának (2Kir 25,25; Jer 32,12; 34,9; 40,11) v. Júdea provinciájának (Neh 1,2; 3,33; 4,6; Eszt) lakója, Júda törzsének tagja (1Krón 4,18). Minthogy Júda és Júdea a fogság után vezető szerepet töltött be Izr. tört.-

ében, ~ általában mindenki, aki Izr. népéhez tartozik, nemcsak Júda és Júdea határain belül, hanem azokon túl is. Vallási értelemben véve a választott nép (→ kiválasztás) tagja. Gyakorlatilag tehát ~ és izr. rokon értelmű kifejezések, de használati körük nem teljesen azonos, nem tekinthetők minden esetben egymással egyenértékűnek. A ~k önmagukat általában izraelitának nevezik, kiemelve ezzel a választott néphez tartozásukat; az idegenek inkább a ~ elnevezéssel élnek, ennek azonban egyfajta rosszalló színezete is lehet. Így 1Mak (a palesztinai zsidóság szóhasználata): a ~ megnevezés nem ~k ajkán, nem ~ktől eredő v. nem ~knak szóló diplomáciai iratokban v. ~knak szánt hivatalos iratokban is; egyébként Izr.-ről beszélnek (a ~k szóhasználatában v. ha Izr. vallásos értelemben véve kerül szóba). Ugyanez a szóhasználat figyelhető meg a többi palesztinai-~ kv.-ben (Tób, Jud, Bár, Sir, apokrif és rabbinista iratok, vallásos tárgyú megegyezések, amelyekben természetesen az Izrael elnevezés van túlsúlyban), valamint a → Hasmoneusoktól kiadott érméken is. A szórványban (→ diaszpóra) a ~k a nem ~k szóhasználatához igazodtak, és magukat is ~nak nevezték (vö. 2Mak, ahol mindig ~ áll, ha nem tisztán vallási értelemben esik szó Izr. fiairól. Ezzel a gör. feliratok és az Elephantinén felszínre került arám szövegek szóhasználata is megegyezik). – Harmadik elnevezésként még a héber is elterjedt a szórványban, amely (ha nem a → héberek neveként szerepelt) eredetileg az izr. archaizáló megfelelője volt, később pedig ünnepélyesebb színezetű és több tiszteletet kifejező szinonimája lett a ~ szónak (vö. pl. Jud 10,12), és az arámul beszélő palesztinai ~kra vonatkozott a szórványban élő ~kkal szemben (vsz. így szerepel a '˘' a gör. feliratokban is). – II. Az ÚSz-ben. A) A szinoptikusoknál csak a ~k királya szókapcsolatban, tehát nem ~k ajkára adva találkozunk a ~ szóval (Mt 2,2; 27,11; 29,37; Lk 23,37); maguk a ~k Izr. királyáról beszélnek (Mt 27,42; Mk 15,32). Mt 28,15 és Mk 7,3: itt a szóhasználat János hatását mutatja; Lk 7,3; 23,38: itt föltehető, hogy az evangélista nem ~ olvasókkal számolt. Ha a szinoptikusok Izr.-t említik (Mt és Lk; Mk-ban csak egy bibliai idézetben fordul elő), akkor a legtöbbször a ~kat értik rajta, Isten népeként (Izr. királya, Istene, Megváltója, elveszett nyája stb.). Mt 2,20; 10,23; Lk 1,80; 4,25.27: ez esetekben Izr. semlegesebb csengésű. – B) János rugalmasan kezeli a ~ szót (leveleiben nem szerepel). Él vele a szinoptikusok módján, nem ~k (→ pogányok: Jn 18 v. → samaritánusok: 4,9.22) ajkára adva. Máskor a ~ mint nem kortárs és nem ~ (az Ev. Kisásziában keletkezett az 1. sz. fordulóján) azoknak az embereknek könnyen érthető összefoglaló neve, akikkel Palesztinában Jézusnak dolga volt (így 2,6; 4,9; 6,4 stb.). Végül: olyan kifejezés, amelynek Jánosnál, miként a nem ~ szerzőknél, rosszalló színezete van, de nem azért, hogy – mint ezeknél – megvetést érzékeltessen, hanem a hitetlenségük ostromozására: azok a ~k, akik Palesztinában Jézusnak ellenségei voltak (pl. 2,18–20; 6,41; 10,31). Ez a szóhasználat felfogható a ~k és a pogányok közt keletkezett szakadék áthidalására tett kísérletnek, amely szakadék azért keletkezett, mert a ~ság a hozzá küldött Krisztust elvetette, mégpedig épp ~ voltára és arra az örökségre hivatkozva, amely neki Isten népeként osztályrészül jutott. – A Jel 2 helyen tartalmazza a ~ szót (2,9; 3,9) – minden rosszalló színezet nélkül, „igazi” ~ értelemben; azokkal szemben, akik csak névleg ~k: ~nak nevezik magukat, pedig nem azok, hanem „a sátán zsinagógájá”-t képviselik; az „igazi” ~k az Isten egyh.-ának tagjai. A Jel Isten népét Izr.-nek nevezi. – C) Az ApCsel szerzője főleg a 2. részben él a ~ szóval: a szokásos szóhasználat szerint nem ~k ajkára adva (18,14; 22,30; 23,27), ill. ~kra vonatkozóan nem ~kkal szembeállítva (21,39; 23,20; 24,5) v. János példája szerint egy nem ~k és nem kortársak számára könnyen érthető kifejezésként, de a szórványban élő ~kra is vonatkoztatva. Az Izr. kifejezéssel Isten régi népének jelölésére főleg az első részben találkozunk. 6,1: itt a ~ született palesztinai lehet. – D) Pál ap. a ~ szót szívesen használta egyes számban és névelő nélkül. A ~ szót a szokásos (szinoptikus) és a János hatását tükröző (pl. 2Kor 11,24) jelentésen kívül még egy sajátos értelemben, vallásos fogalom neveként is használja: az ~,

aki görcsösen ragaszkodik a mózesi törv.-hez (1Kor 9,20), de főleg Gal 2,14: a keresztényeket mondja Pál ~nak, akik ki akarnak tartani a törv. mellett. Következésképpen a ~ szemben áll a hellénnel v. a pogánnyal: olyan kifejezés, amely a személytől elvonatkoztatva a leglényegesebb, a tipikus mozzanatot emeli ki, v. negatív értelemben a Krisztustól való elfordulásra célozva, v. pozitív értelemben a törv.-hez való ragaszkodásra utalva, ami a ~t ~vá teszi. Izr. Pálnál 'Isten népe', de az igazi Izr. már több mint a → test szerinti Izr.

zsidókeresztények: zsidó származású keresztények. I. Kezdetben többségben voltak, de még az első keresztény nemzedék életében a → pogánykeresztények váltak többséggé. A ~ nem alkottak világosan körülhatárolható egységet. Az irodalomban nem mindig ugyanazon közösségre vonatkozott az elnevezés. 1. Ide tartoztak azok, akik nem a mózesi törv. szerint éltek; így az ún. → hellének (István, Barnabás, Pál; de vö. 1Kor 7,18; Gal 5,3). Főleg a szórványban élő zsidók támadták őket igen hevesen (ApCsel 6,9–14; 9,29). – 2. ~nek számítottak azok, akik szigorúan megtartották a mózesi törv.-t, elsősorban Palesztinában és Jeruzsálemben. E csoport vezetői az ap.-ok voltak, mindenekelőtt Péter és János, továbbá Jakab, az Úr testvére (Gal 2,9; vö. Hegeszipposz, Eusebiosz, Egyháztört.). Az üdvösséghez nem tartották elengedhetetlennek a mózesi törv. megtartását (vö. 2,15–21; ApCsel 15), de a zsidó hagyományhoz való ragaszkodás azon túlmenően, hogy személy szerint is vonzódtak a Templomhoz és a törv.-hez, létfeltétel volt számukra Palesztinában az akkori politikai körülmények között. – 3. Azokat, akik a pogányokból lett keresztényektől is megkívánták a mózesi törv. megtartását (→ judaisták) szintén a ~ közé számítják. – 4. Olyan eretnekek, akik erős gnosztikus hatás alatt álltak, de esetleg a törv. megtartásához is ragaszkodtak (vö. a 2. csoporttal). – II. A ~re vonatkozóan, különösen az első időkből kevés forrásunk van. A legfontosabb forrás természetesen maga az ÚSz, de az időhöz kötés, a keletkezés körülményeinek és az esetleges korábbi forrásoknak a feltárása olykor az ÚSz kv.-ein belül is nehéz. – III. Jeruzsálem pusztulásáig a ~ vezető szerepe egyértelmű volt (vö. Pál Rómában: Róm 15,26–27; 1Kor 16,1; 2Kor 8–9; 1Tesz 2,14). Ezt annak köszönheték, hogy „az Úr testvérei” álltak élükön: Jakab után Simon, majd Júdás leszármazottai. Jeruzsálemből szétszéledve a tanítványok zsidókeresztény közösséget alapítottak Palesztinában (ApCsel 8), Damaszkuszban (9), Föníciában, Ciprus szigetén és Antióchiában (11,19). Hogy ezekben milyen kapcsolatban voltak a ~ a pogánykeresztényekkel, azt nem tudjuk; vsz. a körülményektől függően egyszer ilyen, máskor olyan (vö. Gal 2,11–13). A Jeruzsálemi ~ még Kr. u. 70 előtt Pellába húzódtak (S. Brandon és G. Strecker ellenvetései nem eléggé megalapozottak). Miután Hadrianus hellenizálta Jeruzsálemet (Kr. u. 130), a ~ szétszórtan éltek Galileában, a Jordán felső folyása vidékén és Pereában. Innen kiindulva vsz. térítettek Egyiptomban és K felé, főleg a zsidó közösségekben. – IV. Föltehető, hogy a kumráni szekta (→ Kumrán) hatott a ~ közösségeire (főleg a hajthatatlanság irányában); ez később az ebioniták szektájában öltött testet, de ezt a csoportot nem lehet (mint O. Cullmann, M. Goguel és H. J. Schoeps gondolja) a jeruzsálemi közösség utódának tekinteni, mert egészében véve sokkal nagyvonalúbb volt abban a kérdésben, hogy vajon föl lehet-e a pogányokat is venni a keresztények közé.

Zsidóknak írt levél, Zsid: deuterokanonikus úsz-i irat. – I. A címzettek és keletkezésének körülményei. Tartalmából világosan látszik, hogy a címzettek belefáradtak hitükbe és – részben – elmaradoztak az összejövetelekről (10,25). Nyilvánvalóan vonzódtak a megszokott kultuszhoz, ezért törekedhetett a szerző arra, hogy e kultusz viszonylagosságára rámutasson. Emiatt sokan a → zsidókeresztények közt keresték a címzetteket, annál inkább, mivel az érvek is az ÓSz-ból valók. Kétségtelen, hogy a → pogánykeresztények bibliai ismereteit nem szabad alábecsülni, és az is föltehető, hogy nagy érdeklődést tanúsítottak a zsidó rítusok iránt (vö. Gal 4,9; 5,1), de

mégis inkább zsidókeresztényekre kell gondolnunk. Ezt a föltevést a 200 óta ismeretes cím is támogatja. Jóllehet biztos, hogy a zsidókeresztények gyakran fölkeresték a Templomot, így aligha lehetett honvágyuk a templomi kultusz után, a címzettek mégsem kell okvetlenül Jeruzsálemben keresnünk. Ellenkezőleg: e föltevés ellen több érv is felhozható. A Zsid 6,10 csak nehezen hozható összhangba azzal, hogy Jeruzsálemben az egyh. segélyre szorult. Nem is az előjárók (hégumenoi), hanem a központi hatalom alá tartozott (13,7.17). Ugyanígy: a szóban forgó föltevés Pál szerzőségét is kizárja, mert Pál már nem térhetett vissza Jeruzsálembe (vö. 13,23). Helyesebb tehát, ha a címzettek nem Jeruzsálemben keressük, hanem Antióchiában v. Pellában (C. Spicq), Kisázsiában (A. M. Dubarle), v. ahogy a legtöbb protestáns és néhány katolikus exegéta is gondolja (pl. M.-J. Lagrange), Rómában (vö. 13,24). Rómában az egyh. a szeretet gyakorlásáról volt ismert (6,10), az előjárókat hégumenoinak nevezték (pl. Kelemen levele 1,3) és itt találjuk Római Szt Kelemen személyében a levél első tanúját is. Spicq úgy véli továbbá, hogy a levél tartalmából kikövetkeztethető: a levél olyanoknak szól, akiket a levita papi rendből kizártak (vö. ApCsel 6,7). A ~nek a Kelemen-levél (96) előtt kellett keletkeznie, sőt vsz. még Kr. u. 70 előtt, mert a szerző nem említi a Templom pusztulását. (Ezt ugyan János sem teszi, aki biztos, hogy későbben írt, de a ~ tárgya ex professo a Templom kultuszának mulandósága.) A pontos keltezés összefügg a szerzőség kérdésével. – II. A Keleti egyh. – ameddig csak nyomon követhető – mindig Pált tekintette a ~ szerzőjének. Egyiptomban is nagyon régtől tanúskodnak Pál szerzősége mellett: Pantaenus (180 k.), Alexandriai Kelemen és Origenész, bár ő egy harmadik személlyel is számol (írnokként). Ny-on korán idézték a levelet (Római Szt Kelemen), de a szerzőre való hivatkozás nélkül, és kb. 350-ig nem számított a ~ kánoninak, így tehát Páltól valónak sem; K hatására 350 és 450 között került be a kánonba. Eredetisége ellen főleg ezt a 3 érvet hozzák fel: 1. Nyelve és stílusa jelentősen eltér Pál leveleinek nyelvétől és stílusától. Jóllehet a szerző számára a gör. idegen nyelv volt, mégis tiszta a nyelvhasználata, a stílusa kiegyensúlyozott, távol áll attól a szenvedélyességtől, amely hasonló esetekben jellemezni szokta Pál stílusát (vö. Gal). – 2. Páltól eltérően a szerző nagyon pontosan idéz, legtöbbször a LXX-val összhangban. Az idézetek másképpen vannak bevezetve, mint Pálnál. – 3. A fő érv a tartalmat érinti. Kétségtelen, hogy a ~ sokat tartalmaz Pál gondolataiból, pl. Krisztus közreműködése a teremtéskor (1,2 kk.; vö. Kol 1,15), megaláztatása (Zsid 2,14–17; vö. Fil 2,7), méltóságban az angyalok fölé emelése (Zsid 1,3–14; vö. Ef 1,20 kk.) stb., de a központi kérdést, Krisztus főpapságának kérdését hiába keressük a biztosan Páltól való levelekben; ugyanakkor a ~ sem érinti a többi levél fő mondanivalóját, központi kérdését. Már Origenész (Euszebiosz, Egyháztörténet VI,25) egy írnok föltételezésével próbálta áthidalni a nehézséget, de ez a megoldás nem kellően árnyalt válasz. Ha Pálban látjuk a szerzőt, akkor legalább azt föl kell tennünk, hogy ő adta a megbízást és ő határozta meg fő vonalaiban a levél tartalmát. Másfelől: nem lehet a tartalmat és a formát egymástól elszakítani, mert a ~ műszóhasználatában már teol. rejlik. Így azt kell föltennünk, hogy Pál megbízott a levél megírásával egy írnokot, aki jól ismerte egész gondolatvilágát, egyébként azonban teljes szabadságot élvezett. Maga jóváhagyta a levelet és saját kezűleg zárta le. Hogy ki volt ez a „szerzőtárs” írnok, azt nem tudjuk. Némelyek gondoltak Lukácsra, Kelemenre, Istvánra, Szilásra, Júdásra (Dubarle), Arisztionra (Chapman), Aquilára és Priszkára (Harnack) stb. A legtöbbször mégis Barnabás került szóba (vö. Tertullianus, De Pudicitia 20; Bornhäuser, Dibelius, Riggenbach, Strathmann stb.). Napjainkban többen emelnek szót Apolló mellett (Manson, Osty, Spicq). Az ApCsel 18,24–28 Apollóról adott jellemzése valóban illik a ~ szerzőjére. Ugyanakkor ellene szól e föltevésnek az, hogy a hagyomány (az alexandriaiakat is beleértve) egyöntetűen hallgat róla. – A levél egysége ellen nemigen hoztak fel érveket. Némelyek a Zsid 13 eredetiségét arra hivatkozva vonják kétségbe, hogy erőteljesebb páli vonásokat mutat, mint az 1–12, jóllehet gondolati tartalmuk közös. – III.

Tartalom és felépítés. A ~ központi kérdései: Krisztus főpapsága, az ÓSz és az ÚSz egysége és a keresztények hontalansága a földön. – 1. A ~ a megváltást kultikus drámaként állítja elénk. Krisztus a főpap (3,1; 4,14; 8,1; 9,11), a közvetítő Isten és az ember között (5,1). Ő a világ alkotója (1,1–3), fölötte áll az angyaloknak (1,4–14; 2,5–17), mindenben hasonló lett hozzánk (2,16–18; 5,7), hogy együtt érezhessen velünk és közbenjárjon értünk (4,15; 5,2; 7,25). Ahogy a Lévi törzséből való főpap belépett a szentek szentjébe az áldozati állat vérével, hogy a kiengesztelődést kieszközölje (9,7; vö. Lev 16,14 kk.), Krisztus is belépett a mennyei szentélybe (Zsid 4,14; 6,19; 9,24), hogy saját vérét ajánlja fel az Atyának (9,12; 12,24). Csak egyszer halt meg, de állandóan felajánlja áldozatát Istennek (9,28). – 2. Ezeket a gondolatokat a szerző az ÓSz-ből vett párhuzamokkal világítja meg. A ~ az első nagyobb méretű és átfogóbb kísérlet az ÓSz krisztológiai értelmezésére. Az ÓSz nem csupán a kifejtett gondolatok igazolására szolgál, hanem – a hit forrásaként – egyszersmind Krisztus személyére és küldetésére is új fényt vet. Az ÓSz így „keresztény” kv. a szerző számára, amelyet csak a beteljesedés (7,11), vagyis az ÚSz → eónja felől lehet helyesen értelmezni és megérteni. A régi kultusz csak hasonlít a mennyei liturgiához, annak mintegy az előképe (9,9; 11,19). Így csupán a mennyei liturgia igaz a szó jánosi értelmében; más szóval ez az ősminta (analogon primum), amelytől minden más a nevét kapja (8,2; 9,24). Az ÓSz árnyék (8,5; 10,1): nem csupán azért, mert a későbbi valóság tökéletlen előképe, hanem azért is, mert azzal, mint léte egyetlen okával szervesen összefügg. – 3. Krisztus nem egymagában vonul be az égbe, hanem mint az első és (vö. 2,10; 6,20) a pásztor (13,20), aki utat nyit a hívőknek (10,20). A ~ a hívő életét úgy állítja elénk, mint zarándoklatot a mennyei szentélybe (vö. 4,16; 12,22); a liturgikus menetben Krisztus, a főpap van az élen és magával viszi övéit. A földön hontalanul úton vagyunk az Atya háza felé (11,13), ahol az örök főpap lakása van (3,2–6; 10,21); egy új kivonulás van folyamatban az Ígéret földjére (13,13 kk.). Ez az út a hit útja (10,22; 11,6) a szó legtágabb értelmében: a kinyilatkoztatott igazság elfogadására (12,25), a hűséges kitartásra és az állhatatosságra (3,7–4,13; 6,11; 10,32–36; 12,7), valamint az Isten gondviselésébe vetett rendíthetetlen bizalomra, az ősatyák példája szerint (11). – A ~-nek nincs szigorú logikával felépített szerkezete, jobban mondva: saját logikája van; bizonyos kérdések ismétlésén és összekapcsolásán alapszik, amelyeket a szerző egymás után koncentrikus körökben tárgyal. A levél nem teol.-i tanulmány, hanem írásba foglalt prédikáció (13,22; vö. ApCsel 13,15). Azt, hogy a levelet homíliának szánták, az olyan részletek tanúsítják, mint a Zsid 2,5; 5,11; 6,4 kk., valamint a néhány szónoki túlzás, mint pl. 6,4–6. A teol.-i elemzések a figyelmeztetések megalapozására szolgálnak. A fő kérdés Krisztus főpapsága (7,1–10,18); ezt készíti elő Krisztus isteni és emberi természetének bemutatása (1,5–5,10), és ehhez csatlakozik – mintegy a kérdés lezárásául – az a hitre való felbátorítás, amelyet a 10,19–13,21 tartalmaz. Nagyobb tanító jellegű közbevetések: 3,1–4,16 és 5,11–6,20. Az egészet egy klasszikus mintára készült bevezetés (1,1–4) és egy személyes jellegű befejező rész (13,22–25) foglalja keretbe.

zsidóság és kereszténység Rómában: → Róma.

zsidózók: → judaisták.

zsinagóga: 1. Az elnevezés. A gör.-ül beszélő zsidóság és az ÚSz szóhasználatában annak az épületnek a leggyakrabban használt neve, amelyben a zsidók összegyűltek imádkozni és az Írást hallgatni, ill. magyarázni. A kifejezés sok nyelvbe átment és mind a mai napig fennmaradt. Az ÚSz egy helyén szintén megtalálható az 'imádkozóhely' (ApCsel 16,13; vö. Iz 56,7) kifejezés is. A ~ szót ebben az értelemben a Biblián kívül csak Philónál (egyszer), Josephus Flaviusnál és feliratokon (Korintus és Jeruzsálem) találjuk. Héb. megfelelőt a Biblia korából nem lehet kimutatni. Később a héb., ill. arám kenista vált használatossá (az 'egybegyűlni' igéből). – 2.

Eredete. A salamoni templom pusztulásával, ill. a Babilonba hurcolással a → száműzetésben élők → kultusz nélkül maradtak; érthető tehát, hogy – az → áldozattal szemben – kialakult egy imádságra és tanításra épülő új istentiszteleti forma. Ez 8,1; 14,1; 20,1: a vének összegyűltek a próf. házában, hogy hallják az Isten szavát. Dán 6,10: Jeruzsálem felé fordulva imádkoztak. Neh 8,1–8: ~i istentisztelet leírása. Ha viszont a Templom újjáépítése után is fennmaradt, ebből arra következtethetünk, hogy mégis olyan korban alakult ki, amikor nem volt templom. Mivel azonban szívesen ábrázolták a ~ mozaikjain a templom felszerelési tárgyait (1921: pl. a Tibériás melletti Hammatban a ~ feltárásakor találtak egy hétágú gyertyatartót), föltehető, hogy a Templom pótlékát látták benne. – 3. Elterjedése. Az ÚSz Palesztinában általában említi Júdea (Lk 4,44) és Galilea ~it (Mk 1,39) és külön egy-egy ~t Názáretben (6,2) és Kafarnaumban (pl. Mk 1,21), valamint a jeruzsálemi ~kat (ApCsel 6,9: a libertinusok, a cireneiek, az alexandriaiak stb. ~ja; 24,12); a szórványban élők ~i közül az ApCsel említi a pizídiai Antióchia (13,14.43), Ikónium (14,1), Filippi (16,13), Tesszalonika (17,1), Berea (17,10), Athén (17,17), Korintus (18,4), Efezus (18,19.26; 19,8) ~ját, valamint Damaszkusz (9,20) és Ciprus (13,5) ~it. Jézus korában a Földközi-tenger mellékén föltehetően minden nagyobb közösségnek volt ~ja. Egyiptomból a ~ra a legrégebbi írott forrásból (felirat) származó adat a Kr. e. 3. sz.-ból ismeretes, Görögországból a Kr. e. 2. sz.-ból, Palesztinából a Kr. u. 1. sz.-ból. Hogy Kumránban a 'gyülekezeti ház'-on ~t értettek-e, az nyitott kérdés. A régészetileg is bizonyítható ~k közül az a legrégebbi, amelyet → Maszadában találtak; ezt a zelóták használták (Kr. u. 66–73), de Y. Yadin szerint vsz. már Heródes emberei is (Kr. e. 36–4). A Palesztinában feltárt többi ~ a Kr. u. 2–3. sz. fordulója és a 7. sz. közé eső időből való. – 4. Feltárások. A palesztinai ~kat először a németek kezdték el feltárni (1905–07: E. Hiller, H. Kohl és C. Watzinger). Később az angolok folytatták a munkát. Jelenleg a Rabinowitz-alapítvány szolgál az összes ismert ~ tudományos számbavételére, ill. feltárására. 1966-ig kereken 50 ~t tártak fel Palesztinában. A legjobb állapotban a kafarnaumi és a barami került felszínre. Az eddig ismert ~k közül a legnagyobb a Bet-Jerachban talált (23×37 m, a hozzá tartozó terület 60×60 m). Később több ~t átépítettek keresztény templomnak. – 5. Berendezése. A ~ tört.-ében megkülönböztethető 2 korszak. A régebbi időkből a tóratartó szekrényt, amelyet a Jeruzsálem felé eső oldalon helyeztek el, mozgatható volt. Így a (legtöbbször 3 kapuval ellátott) homlokzat Jeruzsálem felé nézhetett anélkül, hogy a tóratartó szekrény a bejáratot eltorlaszolta volna. A maszadai ~ bejárata egyébként K-re esett. Amikor (a Kr. u. 4. sz.-tól) a tóratartó szekrényt rögzítették, kialakítottak neki egy Jeruzsálem felé eső apszist, a homlokzat pedig az ellenkező oldalra került. Ettől kezdve kőköcska helyett padlómozaikkal is találkozunk a ~kban, amelyeken nemegyszer pompás kivitelben az állatöv v. bibliai jelenetek és tárgyak láthatók (a szövetség ládája, hétkarú gyertyatartó, sófár, luláb, hal v. más állat); különös figyelmet érdemel Bet-Alfa ~ja, Gilboa hegye lábánál, valamint Maan ~ja Raphia mellett. Dura-Europosz ~ja bibliai tárgyú freskóiról nevezetes. – Legkésőbb a 3. sz.-tól a ~ belső terét a hellén bazilikák mintájára 2 oszlopsorral 3 hajóra osztották, körös-körül a fal mentén 3 oldalon kőpadokat helyeztek a férfiak számára. Hogy a nőket (akiknek egyébként nem volt kötelező az istentiszteleten részt venni) már kezdettől fogva elkülönítették-e, az kérdéses. A ~nak gyakran előudvara is volt, és kiegészítő épületek is csatlakoztak hozzá a gyerekek tanítása és az idegenek elszállásolása céljára. A Szentírás felolvasására szolgáló, többnyire fából készült emelvény (almemár) az imaterem közepén állt. Több ~ hátsó falánál egy kőből való szék („Mózes széke”: Mt 23,2) is helyet kapott. A modern ~ szilárd pontjait az almemár és a szt. szekrény képviseli, egyébként meglehetősen szabad kezet kap az építész. A reform~kban megszüntették a nemek megkülönböztetését, és egyh.-i hatásra bevezették az orgonálást. Annak a régi törekvésnek a maradványa, hogy a ~ folyó mellé épüljön

(vö. ApCsel 16,13), a fürdőben él tovább, amely rendszerint hozzá tartozik a ~hoz. – 6. Istentisztelet. a) A ~i istentiszteletnek 2 évezreden át megőrződött az alapvető szerkezete. A középpontban egy → perikópa felolvasása állt a Pentateuchusból és a megfelelő perikópa a prófétákból (haftara; 13,15; Lk 4,7). A felolvasást megelőzte a → sema és → tizenhét ima; a befejező rész a papi áldásból állt. A felolvasás után a közösség valamelyik tagját v. egy idegent felszólítottak, hogy mondjon valamit a jelenlevők épülésére. Ezt a lehetőséget használták ki Jézus és az ap.-ok az ev. hirdetésére (pl. Mt 4,23; Lk 4,44; ApCsel 13,5.15 kk.). – b) A ~ban az istentiszteletet a ~ elöljárója (Mk 5,35 kk.; Lk 8,49; ApCsel 18,8) vezette; a rend fenntartása, a felolvasó v. a felszólaló kijelölése szintén az ő hatáskörébe tartozott (Lk 13,14; ApCsel 13,15). Ugyanakkor a ~szolga feladata volt, hogy odanyújtsa a felolvasónak a Szentírást (→ könyvtekerics, → Megillot; Lk 4,20), végrehajtsa a büntetést: → ostorozás (Mt 10,17) és a kürtöt megfújva hírül adja a szombat kezdetét. – 7. Jelentősége. A jeruzsálemi templom elpusztulása után a ~ volt a zsidóság voltaképpeni szellemi központja, amelynek a zsidó vallás a fennmaradását köszönhette. Állandóan kapcsolatban tartotta a népet a törvénnyel, lehetővé tette neki a templomon kívüli liturgiában való aktív részvételt és erősítette benne a hitet és a hitbéli állhatatosságot. → cenaculum, → geniza.

zsír: → háj.

zsoltár (gör. pszalmosz): 1. egyfajta hárfa (pszaltérion) húrjainak pengetése. – 2. húros hangszerrel kísért ének. A LXX: a gör. pszalmosz a héb. mizmor megfelelője, amely egy húros hangszeren kísért énekre vonatkozik és 57 ~ élén előfordul. Ezért a gyűjtemény (Zsolt, Lk 20,42) minden énekét ~nak nevezték el. Ebben az értelemben a gör. szó a lat.-ba és több más nyelvbe is átkerült. A zsidók a ~okat tehillimnek ('dicsőítő ének'; vö. Zsolt 145,1) v. tefillotnak ('imádság'; vö. 72,20) nevezték. A Bibliában a Zsolt-én kívül is találkozunk ~ral (pl. Kiv 15,1–19; 1Sám 2,1–10; Iz 38,10–20; Jón 2,3–10; Hab 3,2–19).

Zsoltárok könyve, Zsolt: protokanonikus ósz-i könyv. A héb. kánonban az egyéb írások csoportba sorolták Tehillim néven. A LXX: Pszalmoinak nevezik; ez került át a Vg-ba Liber psalmodumként, és ezt vették át a nemzeti fordítások. – I. Tartalma. A ~ a maszoréta szövegben és a Vg-ban 150 zsoltárt tartalmaz. A LXX még egy 151. zsoltárt is megőrzött, amely ólat. és szír fordításban is fennmaradt, és amelynek héb. eredetijét Kumránban találták meg. A kánoni zsoltárok számozásában annyi az eltérés, hogy a LXX és a Vg a 9. és 10., valamint a 114. és 115. zsoltárt összevonja, ugyanakkor a 116. és 147. zsoltárt kettéosztja (Zsolt 116 = Vg 114 + 115; 147 = Vg 146 + 147). A LXX és a Vg a Zsolt 11–147 számozása terén eggyel hátramarad, a 114 + 115 (= 113: LXX és Vg), továbbá a 116 (= 114 + 115: LXX és Vg). Egyébként a maszoréta szöveg számozása egybevág a LXX és a Vg számozásával. A mai ~ 5 kv.-re oszlik, mindegyik egy-egy doxológiával zárul (1–41; 42–72; 73–89; 90–106; 107–150). A zsoltárokat többen gyűjtötték, így érthető, hogy némelyik zsoltár kétszer is belekerült a gyűjteménybe (14 = 53; 40,14–18 = 70; 57,8–12 + 60,7–14 = 108). – II. A zsoltárfeliratok rendszerint azoktól valók, akik a zsoltárokat összegyűjtötték és megőrizték, nem maguktól a szerzőktől. A maszoréta szövegben a 35. zsoltártól nincs a zsoltároknak címük. A felirat rendszerint az állítólagos szerző nevén kívül a zsoltár keletkezésének körülményeit is vázolja, ezenkívül homályos utalást tartalmaz a dallamot és a kultikus alkalmazást illetően. Minthogy ezeket az adatokat (v. legalábbis egy részüket) a gör. fordítók már nemigen értették, arra következtethetünk, hogy régi keletűek lehetnek. Ezért aligha tulajdoníthatók annak, aki a gyűjteményt végső formába öntötte; némely utalások és szakkifejezések inkább nagyon régi korra mutatnak. Így nem volna helyes a szerzőre vonatkozó adatokat figyelmen kívül hagyni, még ha maguk a zsoltárok esetleg későbbi időből való ellentétes

értelmű adatokat tartalmaznak is. – III. A zsoltárok szerzőit nem mind ismerjük. Jóllehet a későbbi zsidó és keresztény hagyomány az egész ~t Dávidnak tulajdonította, azok, akik a zsoltárokat címekkel ellátták, másként vélekedtek. A maszoréta szövegben csak 73 zsoltár szerepel Dávid műveként, 12 Aszaf, 11 Korach fiai, 1 Mózes, 2 Salamon, 1 pedig Hemán nevéhez fűződik; 50 zsoltár névtelen. – Sok nem katolikus szerző néhány évtizeddel ezelőttig a legtöbb zsoltárt a fogság utáni időből származtatta, többet pedig a Makkabeusok idejéből valónak tekintett. Napjainkban egyre nagyobb teret hódít az a nézet, amely szerint sok zsoltár (főleg a kultikus és a királyénekek) a királyság idején keletkezhetett. Az ugariti szövegek közül a költői jellegűek jelentősen hozzájárultak annak a föltevésnek a megszilárdulásához, amely szerint Izr. fiainak költészete a messze múltba nyúlik vissza, úgyhogy napjainkban az exegeták sok zsoltárt Izr. előtti időből eredeztetnek. Több zsoltármagyarázó jogosan jegyzi meg, hogy Dávid a régi források szerint ismert költő és zenész volt (1Sám 16,16–23; 18,10; 2Sám 1,17–27: utalás egy nagyon régi énekeskönyvre; Ám 6,5). Semmi elfogadható okunk nincs annak kétségbe vonására, hogy Jeruzsálemben, ahova a szövetség ládáját átvitette, kialakította és megszervezte a kultuszt (2Sám 6; 15,24–29; 23,1–7; 1Krón 23; 25,1–7), amint a sereget és a közigazgatást is (2Sám 8,15–18; 20,23–26). Valószínű, hogy a költői tehetségű és mélyen vallásos király maga kultikus énekeket szerzett és talán egyéni imákat is szerkesztett. Ha tehát a szerzőre vonatkozó adatok nem mondanak ellene, akkor elfogadható, hogy az adott zsoltár valóban Dávidtól származik. Sok zsoltárnak nem ismerjük (legalábbis biztosan) a szerzőjét és keletkezése idejét sem. Ezenkívül: a századok folyamán sok zsoltárt átírtak, kiegészítettek, hozzáigazítottak a liturgiához; így pl. a Zsolt 24 eredetileg két egymástól teljesen független kultikus ének (24,3–6 + 24,7–10) összeillesztése révén jött létre. (Régebbi zsoltárok újra felvételére szakkörökben meghonosodott a francia relecture kifejezés.) – IV. A szövegek és a fordítások. A ~nek eredeti héb. szövege a századok folyamán sok sérülést szenvedett, és helyenként helyrehozhatatlanul megromlott. A szövegkritika művelőinek napjainkban jelentős segítséget nyújtanak a → Kumránban talált kéziratok, amelyek közt a zsoltárok jelentős helyet foglalnak el. Olykor a régi fordításokkal való összevetés is hozzásegíthet az eredeti szövegek helyreállításához, amelyek még a maszoréta szöveg előtti szövegeken alapszanak (mindenekelőtt a LXX-ra és a szír fordításra kell itt gondolnunk). A Pesitta a zsoltárok tekintetében független a LXX-tól, így a szövegkritika szempontjából önálló forrást képvisel és külön bizonyító erővel bír (vö. A. Vogel). A LXX fordítása többnyire pontos, helyenként azonban akadnak benne pontatlanságok, sőt esetleg a késői zsidóság felfogásának nyomai is föllelhetők benne. A lat. fordítások egytől egyig a LXX-on alapszanak. Az ólat. fordítás (→ Vetus Latina) a LXX szó szerinti mása (Kr. u. 150 k.). Minthogy a 4. sz.-ra már nagyon megromlott, sok eltérést mutatott; Szt Jeromos Damazusz pápa megbízásából kijavította a LXX-hoz igazodva (383/84). Általános nézet szerint ezt öleli fel az ún. Psalterium Romanum (kiadta R. Weber, Le Psautier Romain, Città del Vaticano 1953); D. de Bruyne szerint az eredeti javítatlan ólat. szöveget őrzi; a javított szöveget a Commentarioli (Anecdota Maredsolana III,1–100) tartalmazza (→ Vulgáta). Szt Jeromos 3 évvel később revideálta javított szövegét a Hexapla alapján. Ezt tükrözi a Psalterium Gallicanum. Minthogy Szt Jeromos a fogyatékos ólat. fordításon csak a legszükségesebb javításokat végezte el, a Vg-ba belekerült psalterium lényegesen eltér a héb. szövegtől. XII. Piusz megbízásából a Pápai Biblikus Intézet professzorai új fordítást készítettek (Liber Psalmorum cum canticis Breviarii Romani. Nova e textibus primigeniis interpretatio Latina cum notis criticis et exegeticis cura Professorum P. Instituti Biblici edita, Romae 1945). – V. A műfajok. A) Nagy helyet foglal el a ~ felölelte költői műveken belül a himnusz v. dicsőítő ének (→ dicsőítés): a zsoltáros áldja Jahvét dicsőségéért és nagyságáért, amit a természet és Izr. tört.-e egyaránt tanúsít; a legtöbbjük egyéni

himnusz (Zsolt 8; 19; 29; 33; 46; 65; 67; 68; 76; 84; 104; 105; 111; 113; 114; 117; 122; 135; 136; 145; 146; 147); mások kultikus himnuszok (98–100); ide tartoznak a hálaadó énekek is, amelyeket hálaáldozat bemutatásakor énekeltek (66; 67; 116; 136). – B) A kultikus himnuszok sorában különleges helyet foglalnak el a trónra lépést ünneplő énekek (47; 93; 96; 97; 98; 99). S. Mowinckel és mások úgy vélik, hogy ezek → Jahve trónra lépésének ünnepére keletkeztek, amelyet szerintük évről-évre megültek a Templomban. Jóllehet Jahve királyi hatalmát magasztalták, úgy látszik, mégsem kapcsolódtak egy bizonyos ünnephez; hogy Jahve trónra lépését évente megünnepezték, nem tekinthető bebizonyítottnak. → Isten országa. – C) Népi siratóénekek (44; 60; 74; 79; 80) – ezek részben kultikus szerepet töltöttek be a böjti és bűnbánati napokon (vö. Jo 2,17); de igen sok az egyéni sirató is (Zsolt 3; 5; 7; 13; 17; 22; 25; 26; 27; 28; 31; 35; 38; 39; 42 + 43; 51; 54; 55; 56; 57; 59; 61; 63; 64; 69; 70; 71; 86; 88; 102; 109; 120; 130; 140; 141; 142; 143), zömükben nem kultikus énekek, hanem egyéni imák, amelyekben a költő a bajból való szabadulásért v. bűnei bocsánatáért esd (51; 130). Minthogy a zsoltárszerzőket gyakran szorongatták v. üldözték ellenségeik, nemegyszer szenvedélyesen átkozták ellenségeiket; ezért az ilyen zsoltárokat → átokzsoltároknak szokás nevezni (5; 11; 17,13 kk.; 35; 69; 109; 140,9–12; vö. Jer 11,18–20; 15,15; 17,18; 18,19–23; 20,11–13). Végül ide tartoznak még azok a siratóénekek is, amelyekben a nép (Zsolt 46; 125) v. különféle személyek (27,1–6; 121; 131) Jahve iránti bizalmukat fejezték ki. – D) Némelyik zsoltár föltehetően valamilyen kultikus célra keletkezett, így a zárandokénekek (122; 84), a bevonulási énekek (15; 24,2–5), a jövendölést tartalmazó zsoltárok (81,7–17; 95,8–11); a királyi zsoltárok (trónfoglalásra írt énekek; 18; 144,1–11: hálaadás győzelem után; 20: ima; 72; 101: hódolat; 132). – E) Az ÚSz több zsoltárt a Messiásra vonatkoztat (2; 17; 22; 45; 49; 72; 89; 110); mások annyiban messiásiak általában v. eszkatologikus értelemben, hogy Jahvénak mint a világ urának (királyának) megdicsőülését ünneplik az idők végén (47; 93; 96; 97; 98; 99). Ha valamelyik zsoltár az uralmon lévő királyra vonatkozik is, akkor is föl kell tenni a kérdést: vajon nem fejez-e ki egyszersmind messiási reményeket is, Dávid házához kapcsolódva. – F) Végül van zsoltár, amelyik a bölcsességi irodalomhoz tartozik, bölcsességre tanít, a bölcsességet dicséri (1; 91; 112; 128; 37; 73); a 2 utolsó a jutalmazás–büntetés kérdését taglalja. A 119 alfabetikus dicsőítő ének a → Törvényről; hasonló témájú az 1; 19. Más zsoltárok azt mutatják be, hogy Jahve miként irányítja a történelmet (78; 105; 106). → alleluja, → hallel, → ima, → szela.

Zsuzsanna (héb. 'liliom'): két asszony neve a Bibliában. – **1.** Jojakim felesége, Chilkija lánya (Dán 13,2.29.63), a róla szóló tört. hőse. A szép és istenfélő asszony ellen 2 vén, akiket visszautasított, hamis vádat emelt; a házasságtöréssel vádolt asszonyt már-már megkövezték, de Dániel – ügyes érvelésével – az utolsó pillanatban megmentette a haláltól. A tört. Dán-ban csak gör. nyelven maradt ránk (deuterokanonikus), Theodotionnál az 1. f. előtt, a LXX-ban a 12. f. után, de vsz. szemita eredeti szövegen alapszik. – **2.** Azoknak az asszonyoknak egyike, akik követték Jézust, és a vagyonukból gondoskodtak róla (Lk 8,3).